

LIETUVISKOS MOKYKLOS PRŪSIJOJE XVI—XVIII AMŽIAIS

VI. NAUSEDAS

Iki XVIII a. pabaigos dauguma Prūsijos rytinės dalies gyventojų, kaip rodo oficiali vokiečių statistika¹, kalbėjo lietuviškai. Lietuviškai buvo mokomi vaikai ir pirmosiose šio krašto mokyklose. Tikslai nuo 1739 m. lietuviškose mokyklose buvo pradėta dėstyti ir vokiečių kalba.

Sio straipsnio tikslas — nušviesti šį pirmąjį Prūsijos lietuviškų mokyklų istorijos etapą.

Tarybinėje mokslinėje literatūroje Prūsijos švietimo klausimo dar niekas nėra giliau analizavęs, neskaitant L. Gineičio studijos apie K. Donelaičio «Metus» ir kapitalinių mokslinių darbų «Lietuvos TSR istorija» (I) ir «Lietuvių literatūros istorija» (I). Tačiau šiuose veikaluose pateikiama bendra Rytų Prūsijos kultūrinė ir ekonominė charakteristika, atskleidžiant vokiečių politikos tikslus ir iškeliant lietuvių tautinio ir klasinio sąmonėjimo reiškinius. Mokyklų būklė čia plačiau nenušviečiama, ir kai kurie autoriai, kalbėdami apie mokyklas, yra padarę istoriškai nepagrįstų išvadų, tvirtindami, kad jau XVIII a. Prūsijos rytinės dalies mokyklose viskas «dėstoma buvo vokiečių kalba»².

Bažnytinės mokyklos ir jų mokytojai. Lietuviškoji mokykla Prūsijoje praėjo sunkų kelią. Vokiškųjų kolonizatorių engiama, šio krašto liaudis vilko nacionalinės ir ekonominės priespaudos jungą. Ateiviai kolonizatoriai, remdamiesi bažnyčia ir mokykla, siekė asimiliuoti ir germanizuoti šio krašto gyventojus. Todėl feodalizmo laikotarpio mokykla apsiribojo tik siaurais tikybiniais tikslais, siekdama sustiprinti bažnyčios ir karaliaus valdžią.

Nors 1568 m. kunigaikštis Albrechtas įsakė Sambijos ir Pomeranijos vyskupams steigti mokyklas, bet pinigų mokytojams išlaikyti turėjo surinkti patys gyventojai. Tuo tikslu kunigai buvo įpareigoti rinkti iš valstiečių, atsižvelgiant į jų dirbamos žemės plotą, tam tikrą rinkliavą, reikalingą mokytojams išlaikyti.

Pirmosios mokyklos buvo įsteigtos prie bažnyčių. Jų tikslas buvo išmokyti vaikus atlikinėti įvairias bažnytines apeigas. Jie buvo mokomi melstis, giedoti ir patarnauti pamaldų metu. Kai kuriose bažnytinėse mokyklose vaikai išmokdavo šiek tiek skaityti ir skaičiuoti.

XVI a. viduryje Prūsijoje buvo 20 mokyklų³. Rusnėje⁴ mokykla buvo

¹ M. Behein-Schwarzbach, Friedrich Wilhelms I Colonisationswerk in Litauen, 10, 423, Königsberg, 1879.

² Lietuvių literatūros istorija, 1, 331, Vilnius, 1957

³ Mitteilungen der Littauischen litterarischen Gesellschaft, 4, 89.

⁴ Rusnė — sena gyvenvietė, pirmą kartą istoriniuose šaltiniuose paminėta 1448 m. Rusnė ypač išaugo po 1772 m., kai, vykdant prekybą su Rusija, pro ją buvo plukdomas miškas. 1850 m. čia buvo pastatyta garinė lentiūvė. 1873 m. iškastas Vilhelmo kanalas. 1900 m. Rusnėje buvo apie 2000 gyventojų.

įsteigta 1583 m., Verdainėje⁵ — 1588 m. Kitos bažnytinės mokyklos pradėjo veikti vėliau: Karklėje — 1606 m., Kalninkuose — 1677 m., Kintuose — 1705 m.⁶. Jose dirbdavo teologijos kandidatai, kurie patarnaudavo klebonui pamaldų metu. Pirmųjų bažnytinių mokyklų vadovėliai buvo M. Mažvydo katekizmas ir Baltazaro Basso išleistas «Liuterio katekizmas», išverstas į lietuvių kalbą.

Tų mokyklų būklę ryškiai apibūdina Vilkyškių bažnyčios kronika. Vilkyškių parapija buvo įkurta 1561 m. Reikia manyti, kad netrukus pradėjo veikti ir bažnytinė mokykla. Kronikoje sakoma, kad mokyklos namas buvęs labai apgriuvęs ir 1617 m. jį reikėję iš pagrindų atremontuoti. Už mokyklos remontą buvę sumokėta 17 markių, 2 lietuviški grašiai ir 2 šilingai. Mokyklos vedėjas, arba «šulmistro», materialinė būklė buvusi nepakenčiama. Norėdamas išmaitinti savo šeimą, jis buvo priverstas užsiimti kitais darbais bei amatais, — taisyti ir siūti batus, dirbti lauke ir kt. Tuo laiku Vilkyškių mokytojas iš bažnyčios kasos gaudavo 16 markių. 1623 m. jo metinis atlyginimas buvo padidintas iki 20 markių. 1637 m. kronikoje pasakojama ir apie tos mokyklos mokytoją Liudviką Štolį, kuris, be savo tiesioginio darbo, turėjęs papildomas pareigas — skambindavęs varpais. Tokiu būdu, prie kuklaus 25 markių metinio atlyginimo jis dar gaudavęs už šias pareigas 4 markių priedą⁷. 1640 m. Vilkyškiuose mokytojauja Siebertas, kuris gauna 35 markes atlyginimo. 1661 m. kronikoje minimas mokytojas Kristupas Fogtas gaudavo 50 markių metinės algos. Kurfiursto įsakymu, mokyklai paskiriama 50 markių knygynėliui įsigyti. 1664 m. mokyklai pagaminami baldai, 1667 m. mokyklos vedėjas, «šulmistras», pavadinamas precentoriumi. Šiuo titulu ilgą laiką buvo vadinami parapijinių mokyklų vedėjai, kurie evangelikų bažnyčiose eidavo vargonininkų pareigas.

1618 m. Prūsijos kunigaikštis išleido įsakymą — «Copia instructionis», kuriuo buvo vėl atnaujinamas 1568 m. vyskupams duotas nurodymas mokyklų reikalu. Įsakyme iškeliamas reikalas rūpintis «vaikus auginti krikščionybės drausmėje».

XVII a. mokyklų skaičius padidėjo, bet mokyklų ir mokytojų materialinė padėtis liko tokia pat sunki. Antai, Karklės bažnytinės mokyklos mokytojas Stimeris, buvęs teologijos fakulteto studentas, negaudamas iš valstiečių jokio atlyginimo, buvo priverstas mesti mokyklą. 1626 m. jis išvyko į Karaliaučų, kur gavo leidimą tris dienas per savaitę elgetauti. Tačiau vargo ir ligos palaužtas mokytojas netrukus mirė.

Feodalai vokiečiai įtraukė Prūsijos valstiečius į 30-ties metų karą (1616—1648), pareikalavusį didelį aukų. Kraštas nuskurdo. Valstiečių gyvenimas dar labiau pasunkėjo. Valstiečiai nebuvo pajėgūs rūpintis mokyklų išlaikymu, o juo labiau savo vaikų mokymu. Todėl 1638 m. Prūsijos kunigaikštis Fridrichas Vilhelmas išleido naują įsakymą — «Recessus generalis»,

⁵ Verdainė, pietinė Šilutės miesto dalis, jau XIII a. pradžioje žinoma Vartan vardu. Henenbergeris ją vadina Verdenav. Bažnyčia ir mokykla čia jau buvo prieš 1588 m. (gal net 1550 m.). Per Septynerių metų karą (1757 m.) Verdainė sudegė.

⁶ Ventė-Kintai. Senoji gyvenvietė — Ventė; joje 1300 m. Ordinas buvo pastatęs pilaitę ir bažnyčią, kurios jau 1595 m. marių bangų buvo nuverstos ir sunaikintos. 1705 m. bažnyčia ir mokykla buvo pastatyta Kintuose.

⁷ Senieji prūsiški matai: prūsiškas mastas = 66,7 cm, 1 pr. rykštė = 3,766 m, 1 pr. pėda = 31,38 cm, 1 pr. colis = 2,615 cm, 1 pr. mylia = 7,5 km; 1 pr. kvadr. rykštė = 14,19 m², 1 margas = 24,75 a, 1 ūbas = 20 ha, 1 šėpelis = 50 litrų, stuopa = 1 litras, 1 mačius = 3,4 litro.

Pinigai: 1 markė = 60 šilingų = 20 grašių = 360 pfenigių, 1 pr. doleris = 3 aukso markės.

Palyginamosios kainos (XVII—XVIII a.): 1 stuopa vynu = 1 markė, 32 svarai mėsos = 2 markės 24 šilingai, 1 svaras cukraus = 1 markė 6 šilingai, 6 citrinos = 45 šilingai.

²¹ Iš lietuvių kultūros istorijos II t.

kuriuo buvo nurodyta siūsti iš kiekvieno kaimo po vieną vaiką į bažnytinę mokyklą, kad ten jis išmokytų skaityti, rašyti, skaičiuoti ir maldas kalbėti. Be to, pirmą kartą buvo iškeltas ir mokytojų atlyginimo klausimas, leidžiant stropiems ir studijavusiems mokytojams atlyginimą pakelti iki 50 florinų per metus. Tačiau tokių mokytojų buvo nedaug. Mokytojų pareigas daugiausia eidavo batsiuviai, siuvėjai, mėsininkai ir kiti amatininkai, atstatyti valdininkai ir net piemenys, kurie patys vargais negalais temokėjo paskaityti lietuvišką postilę ar sugiedoti lietuvišką bei vokišką religinę giesmę. Jie gaudavo 35 markes metinio atlyginimo⁸.

Gaudami tokį menką uždarbį, šie mokytojai versdavosi savo amatais. Be to, kunigaikščio išleistu įsakymu jiems buvo leidžiama laikyti krautuvelę ar smuklę. «Recessus generalis» įsakmiai primena dvasininkams: «Kunigai, nebūdami angelais, turi taip pat žmoniškų silpnybių, tačiau jie turi saugotis išorinių stambių ir papiktinančių nuodėmių, ypač besaikio girtavimo, atlikdami savo pareigas...»

1699 m. sausio mėn. 5 d. išleistu įsakymu mokytojams buvo uždrausta pardavinėti degtinę. Tačiau ši prekyba, matyt, dar ilgai nesiliovė, nes XVIII a. kunigai nuolat skųsdavosi, kad «mokytojas girtuokliauįs», kad «jo elgesys esąs bauriausias», kad jis «vagiąs iš bažnyčios». Ir tik 1729 m. mokytojams pakartotinai buvo uždrausta laikyti smukles. Tuo metu buvo šiek tiek pagerinta ir mokytojų materialinė padėtis. Tačiau jų kultūrinis lygis ir profesinis išsilavinimas buvo nepaprastai žemas. Kadangi mokyto turinys apsiribojo daugiausia religiniais dalykais, tad ir iš mokytojo nebuvo daug reikalaujama. Mokyklose ir vėliau, XVIII a. pradžioje, dirbdavo įvairūs amatininkai, kurių pagrindinis verslas būdavo toli gražu ne pedagoginis. Norėdama, kad mokytojai sutiktų dirbti už menką atlyginimą, kolonizatorių valdžia leisdavo jiems verstis savo amatais. Pavyzdžiui, 1738 m. Prūsijos karalius išleido įsakymą, leidžiantį mokytojais skirti siuvėjus. Bet įsakyme buvo pabrėžiama, kad jiems draudžiama persikelti į miestus. Tuo metu buvo paskelbtas ir kitas karaliaus įsakymas, nurodąs, kad jungtuvėms, krikštynoms ir kitoms pramogoms muzikantais turi būti kviečiami mokytojai.

Po vienu laidotuvių Christiakiemio valstiečiai paklausė mokytoją, ar Jeruzalė yra danguje ar žemėje? Mokytojas, nežinodamas, kaip atsakyti, kreipėsi pagalbos į kunigą ir tik vėliau savo kaimynams valstiečiams pranešė, kad ji yra prieš saulėtekį⁹.

Mokytojų išsilavinimas, matyt, buvo toks juokingai menkas, jog karaliaus Fridricho 1763 m. įsakymu buvo reikalaujama patikrinti, ar jie moka skaityti ir rašyti.

Mokyklų išlaikymo klausimas. Menkai išsilavinę mokytojai nebegalėjo patenkinti XVIII a. valstybės interesų. Prūsijos valstybei, išaugusiai į biurokratinę absoliutinę monarchiją, buvo reikalingi mokytojai, kurie sugebėtų vykdyti kolonijinės politikos uždavinius.

Nors kolonizacija Rytų Prūsijoje vyko nuo pat Ordino laikų, bet ypač ji pastiprėjo XVIII a. pradžioje. Stichinė krašto nelaimė — maras (1709—1711 m.), nušlavęs daugiau kaip pusę Rytų Prūsijos gyventojų¹⁰, sudarė palankias sąlygas kolonizacijai. Per porą dešimtmečių, L. Rėzos žodžiais

⁸ A. Zweck, Litauen, 192, Stuttgart, 1898.

⁹ Adolf Rogge, Geschichte des Kreises und der Diocese Darkehmen, 138, Darkehmen, 1873.

¹⁰ Vilius Zamas, remdamasis mirimo knygų dokumentais, nustatė, kad 1709—1710 m. Ragainės apskr. mirė 29 753 žmonės, Įsruties — 59 000, Tilžės — 23 900, Labguvos — 6 548. Šie duomenys, žinoma, minimalūs. Nenormalus mirtingumas truko iki 1717 m. Iš viso, apytikriais duomenimis, išmirė apie 150 000, t. v. apie 53% visų Rytų Prūsijos gyventojų. Cituojama iš V. Vileišis, Tautiniai santykiai Mažojoje Lietuvoje, 122—123, Kaunas, 1935.

tariant, «kai kur ištisos apylinkės, kai kur tik paskiri kaimai buvo kolonistų apgyvendinti»¹¹. Pažymėtina, kad po maro iš buvusių 1830 lietuviškų kaimų nemišrių tautybės atžvilgiu išliko tik 35. Daugelis kaimų virto ištisai vokiškais. Tuo būdu atsirado palanki dirva lietuviams nutautinti.

Kilo sumanymas parengti mokytojų, kurie mokėtų lietuvių kalbą ir galėtų dirbti lietuvių gyvenamuose rajonuose. 1718 m. prie Karaliaučiaus universiteto buvo įsteigta seminarija, kurioje buvo dėstoma lietuvių kalba. Norėdamas paskatinti jaunuolius stoti į šią seminariją, Prūsijos karalius Fridrichas Vilhelmas I 1735 m. jos auklėtiniams suteikė teisę mokytis trejus metus su pilnu išlaikymu. Bet netrukus seminarija buvo uždaryta. Dar viena seminarija 1727 m. buvo įsteigta Halėje. Joje kunigai buvo mokomi ir lietuvių kalbos. Šių mokyklų tikslas buvo parengti vokiškosios kultūros skleidėjus ir vokiškosios kolonijinės politikos Rytuose rėmėjus.

Prūsijos valdovai, siekdami stiprinti karišką-biurokratinį valstybės aparata, mokyklų išlaikymo našta ir toliau stengėsi suversti gyventojams. Buvo sudarinėjamos įvairios komisijos, kurių tikslas buvo surasti naujus pajamų šaltinius mokykloms išlaikyti, nors didžiulė mokesčių našta ir be to jau sunkiai slėgė gyventojus, o mokyklos ir toliau skurdo. Tiesa, buvo sudaryta komisija, kuriai buvo suteikta teisė organizuoti kiekvienoje kaimo bažnyčioje mokyklų reikalams kasą, renkant į ją pinigus iš visų gyventojų sluoksnių pagal jų materialinę padėtį ir pajamas. Pavyzdžiui, iš amtmono numatyta reikalauti 4 markių, iš valstiečio — 2 markių ir 1 šepelio rugių, iš dvaro kumečio — 1 markės, iš samdinio berno — 8 grašių ir 0,5 šepelio rugių, iš samdinės — 1 grašio. Komisija savo nutarimo projektą įteikė vyriausybei, bet ši, motyvuodama tuo, kad, priėmus šį pasiūlymą, mokesčiai dar padidėtų 100 000 dolerių, komisijos nutarimą atmetė.

Svarbiausia priežastis, privertusi vyriausybę atsisakyti naujų mokesčių, buvo ta, kad karų nuskurdinti šalies gyventojai nepajėgė vilkti ir senosios valstybinių prievolių naštos. Ypač skurdžiai gyveno baudžiauninkai. Todėl XVIII a. viduryje buvo daug gaivališkų valstiečių pasipriešinimų. 1748 m., rašo J. Sembritzkis¹², Priekulės apylinkės valstiečiai, mokytojo Bartolomiejaus Šimanskio paskatinti, pasiuntė į Berlyną du delegatus. Kai vyriausybė jų reikalavimų nepatenkino, valstiečiai 1749 m. liepos mėn. 20 d., apsiginklavę šautuvais, šakėmis ir spragilais, susirinko kaime netoli Priekulės. Prie jų prisijungė keletas atostogaujančių kareivių lietuvių. Jų išvaikyti buvo atsiųstas husarų būrys. Kai buvo įsakyta atostogaujantiems kareiviams išsiskirti, o valstiečiams eiti į baudžiamą, pasigirdo balsai: «Muškite, muškite!». Vienas husaras buvo nušautas ir keli sužeisti. Ir tikai liepos mėn. 28 d. bruzdėjimas buvo nuslopintas, o kareiviai ir valstiečiai — nubausti. 4 valstiečiai buvo nuteisti po 4 metus tvirtovės kalėjimo, 5 — po 2 metus, vienas — 6 mėnesius; 18 valstiečių gavo po 50 lazdos smūgių. Mokytojas Šimanskis buvo pasodintas 6 mėnesiams į tvirtovę. Nepaisant tokio susidorojimo su valstiečiais, sukilimai pasikartojo ir vėliau. Pavyzdžiui, 1775 m. ginkluoti valstiečiai Vileikiuose uždarė viename name puskarininkio vadovaujamą baudžiamąjį būrį, priversdami jį badauti.

Privalomojo mokymo įstatymas. Mokyklų materialinė padėtis. 1737 m. Rytų Prūsijos vyriausybė išleido specialų mokyklų įstatymą «Principia regulativa»¹³, kuriuo mokyklas paėmė į savo žinią, mokslą paskelbė privalomą visiems 7—14 metų amžiaus vaikams, sureguliuavo mokytojų atlyginimą. Remiantis šiuo įstatymu, mokytojui buvo duodamas nemokamai butas, kuras, taip pat kasmet iš bažnyčios kasos išmokama 4 doleriai pinigais. Be to, jam

¹¹ L. Rhesa, Das Jahr in vier Gesängen, 158—159, Königsberg, 1818.

¹² J. Sembritzki und A. Bittens, Geschichte des Kreises Heydekrug, 138, Memel, 1920.

¹³ Brockhaus Konversations — Lexikon, 14, 648, Berlin—Wien, 1896.

buvo skiriama du vežimai šieno ir šiaudų vienai karvei ir veršiumi išlaikyti, 1 margas dirbamos žemės ir sklypelis daržovėms auginti. Mokytojo šeima dar galėdavo laikyti porą kiaušinių ir keletą naminių paukščių. Nuo įvairių bažnytinių apeigų iš bažnyčios kasos jam taip pat «nutrupėdavo»: nuo kiekvienų vestuvių — 1 markė, nuo konfirmanto — 75 pfenigiai. Mokyklų įstatyme buvo pasakyta: «Jei mokytojas yra amatininkas, tai jis gali save išmaitinti, jei jis amato nemoka, — gali eiti per rugiapiūtę 6 savaites uždarbauti».

Mokyklinio amžiaus vaikų įskaita buvo pavesta policijos įstaigoms, kurios privalančių mokyklą lankyti vaikų sąrašus mokslo metų pradžioje įteikdavo mokykloms. Už mokyklos nelankymą būdavo baudžiami mokinių tėvai. Nepaisant šių valdžios priemonių, mokyklos ir mokytojų darbas nepagerėjo. Mokytojais ir toliau tebedirbo amatininkai, daugelio mokyklų sanitarinė padėtis buvo neįsivaizduojamai baisi. Pavyzdžiui, Darkiemio apskrityje Gudvalių kaimo mokytojas Kolatis vertėsi kailiadirbio amatu. Kailius jis ir išdirbdavo ir džiovindavo tame pačiame kambaryje, kur vykdavo pamokos. Nuo kailių kvapo alpdavo ne tik mokiniai, bet ir mokykloje apsilankę revizoriai¹⁴.

XVII—XVIII a. mokyklų materialinę būklę vaizdingai apibūdina Vilkyškių bažnyčios archyviniai dokumentai: mokyklų įsteigimo protokolai, inventoriaus sąrašai, bažnytinių mokesčių ir baudų mokėtojų sąrašai ir kt.¹⁵ Iš jų sužinome, kad Vilkyškių parapijoje, kuriai priklausė 689 ūbai (apie 13 800 ha) žemės, XVIII a. pradžioje buvo įsteigtos 5 mokyklos: Keleriškiuose, Kalėnuose (Traksėdžiuose), Griežpelkiuose, Barzūnuose ir Sodėnuose.

Parapijos centre, Vilkyškių kaime, mokykla veikė jau nuo XVI a. antrosios pusės. Tai viena seniausių mokyklų Klaipėdos krašte.

Vilkyškių mokykla, nors ir centrinė, savo materialine baze nedaug kuo skyrėsi nuo kitų parapijos mokyklų. Apie 1770 m. mokykla turėjo tokį inventorių: 2 stalus, 5 suolus, 1 didelę juodą lentą, vieną egzempliorių «Nurodymų tėvams, kaip jų vaikai tikroje krikšto malonėje privalo būti išlaikomi» (lietuvių k.) ir du egzempliorius «Pamokslų apie atgailojantį latrą ant kryžiaus» (lietuvių k.). Mokinių skaičius vidutiniškai siekė 70. Taigi, viename suole sėdėdavo po 14 mokinių. Mokyklos pastatas buvo medinis, ir tik 1817—1818 m. jo vietoje buvo pastatytas mūrinis namas, kurio statybai išleista 824 doleriai 27 grašiai. Iš bažnytinės kasos tam tikslui buvo gauta 495 doleriai.

Mokyklai visą laiką trūko baldų, ypač suolų. 1822 m. Vilkyškių parapijos klebonas Bergas rašė: «Baldai neįgyti, nes būtų žiauru neturtingiems parapijiečiams užkrauti naują mokesčių našta tuo metu, kai jie nepajėgia ir taip atlikti savo visuomeniškų prievolių». 1825 m. Vilkyškių mokykloje buvo atidarytas naujas komplektas. Įrengiant klasės kambarį ir mokytojo butą, buvo išleista 506 doleriai: iš karališkosios kasos buvo gauta 154 doleriai, iš mokyklų fondo — 25 doleriai, o kitas išlaidas vėl turėjo padengti parapijiečiai.

Mokytojais šioje mokykloje XVII—XVIII a. dirbo, kaip ir kitur, įvairūs amatininkai, bet jau XIX a. pradžioje joje randame nemažą mokytojų profesionalių, baigusiu Karalienės mokytojų seminariją, kur jie mokėsi ir lietuvių kalbos. Iš tokių paminėtini J. Urbanas, Liudvikas Jedomskis ir kt.

Keleriškių, Kalėnų ir Griežpelkių mokyklos buvo įsteigtos 1736 m.¹⁶ Šių

¹⁴ A. Rogge, Geschichte des Kreises und der Diocese Darkehmen, 139.

¹⁵ Archyvinę medžiagą surado ir svarbesnius dokumentus nurašė 1945 m. Bitėnų pradinės mokyklos (Pagėgių raj.) vedėjas B. Cervinskas. Šiuo metu Vilkyškių bažnyčioje jokių archyvinių dokumentų nebėra.

¹⁶ Actum Vilkiſchken d. 16 u. 17 November 1736 Schul-Protokoll. — Iš Vilkyškių bažnyčios archyvinės medžiagos, surastos ir nurašytos B. Cervinsko 1945 m.

trijų mokyklų, taip pat Vilkyškių parapijos mokyklos rajoną sudarė 264 valstiečių ūkiai ir Obšteinių bei Sereitlaukio dvarai; jas turėjo lankyti 238 mokiniai, beveik išimtinai lietuvių valstiečių vaikai. Visų keturių mokytojų išlaidymui turėjo būti supilama 66 šėpeliai rugių ir 33 šėpeliai miežių. Tam tikra dalis turėjo jiems atitekti ir iš bažnytinių rinkliavų. Grūdai mokytojams buvo pristatomi spalio mėnesį, o pinigai surenkami kalėdojant.

Kadangi mokytojai neturėdavo patalpų grūdams supilti, tai tuo reikalu buvo priversti kreiptis į kleboną. Vilkyškių klebonas Heydemanas atsisakė patalpinti savo svirne mokytojų grūdus, nes, esą, jis ir saviems supilti neturįs pakankamai vietos.

Keleriškių mokyklos įsteigimo metais laikomi 1736, tačiau yra duomenų (klebono Bergo 1805 m. liudijimu) manyti, kad šiame kaime ji pradėjo veikti jau 1726 m. Pirmųjų trijų mokytojų pavardės nežinomos, tačiau bažnytinių aktai rodo, kad nuo 1734 iki 1795 metų šioje mokykloje dirbo Mertenas Paplovskis, iš profesijos — siuvėjas. Tai buvo nepaprastos energijos žmogus. Kai jam, 79 metų seneliui, buvo pasiūlytas padėjėjas, jis atsisakė, pareikšdamas, kad norįs dirbti be kitų pagalbos. Mirė Paplovskis, sulaukęs 87 metų, išdirbęs Keleriškių mokykloje 60 metų.

Keleriškių apylinkės gyventojai buvo beveik išimtinai lietuviai, todėl ir mokykloje mokėsi lietuvių valstiečių vaikai. Lietuviškai mokėjo kalbėti ir ilgametis mokytojas M. Paplovskis. Mokyklos inventoriaus sąrašė, be kitų daiktų, randame ir keletą lietuviškų knygų-katekizmų, pamokslų ir giesmynių, pavyzdžiui, vienas egzempliorius «Naujojo testamentas», vienas egzempliorius «Nurodymų tėvams», vienas egzempliorius «Praktiškų malonių tvarkos keturiuose pasikalbėjimuose», du egzemplioriai «Pamokslų apie atgailojantį latrą ant kryžiaus» ir vienas egzempliorius «Katekizmo». Iš vokiškų knygų čia pažymėtas tik vienintelis Kvandto giesmynas. Mokykla buvo įrengta gana skurdžiai: joje buvo 1 stalas, 6 suolai (po 16 mokinių viename suole), 1 pamokų tvarkaraštis. Mokyklos inventoriaus sąrašuose figūruoja ir «asilo lenta», savotiška mokinių «paskatinimo» priemonė, kuri būdavo užkabinama tinginiams ir apsileidėliams ant kaklo.

Mirus M. Paplovskui, jo įpėdiniai nesirūpino mokyklos reikalais. XIX a. pradžioje Keleriškių mokykla taip nuskurdo, kad 1816—1826 m. joje nebuvo mokyklinių suolų. Mokyklai suolai buvo pagaminti 1826 m. vasarą. 1835 m. mokinių skaičius išaugo iki 184, todėl mokyklos rajonas buvo padalytas, paliekant šiai mokyklai tik Keleriškių kaimą su Pempyne.

Kalėnų (Traksėdžių) mokyklą lankė Traksėdžių, Kalėnų, Meldiklaikių, Lauksargių, Aukštvilkių, Pavilkių, Oplankių ir Greižėnų kaimų vaikai. 1736 m. joje buvo 33 mokiniai. Spėjama, kad mokykla pradėjo veikti 1728 m., nors oficiali jos įsteigimo data laikoma 1736 m. Pirmojo mokytojo pavardė nežinoma. 1758—1770 m. mokykloje dirbo Jonas Paplovskis; vėliau mokytojais buvo J. Treskė, J. Bokas, F. Korkas, L. Kesleris. Jie buvo vokiečiai, bet beveik visi mokėjo lietuviškai, nes apylinkės gyventojai buvo daugiausia lietuviai. Tai patvirtina valstiečių sąrašai, surasti tarp kitų Vilkyškių bažnyčios archyvinių dokumentų. Antai, 1680 m. Greižėnų kaime gyveno šie valstiečiai baudžiauninkai, kurių pavardžių lietuviškumu niekas negali abejoti: Lukas Jusius, Milkus Jasutis, Maurus Pladukas, Jurgis Lepšas, Anus Sokis ir Balsys Preikšas. Lietuviškosios pavardės figūruoja ir kitų kaimų gyventojų sąrašuose, pavyzdžiui, Jurkšas Nebilžentis, Krisus Smirdolius, Vaičys Šorpreikšas (Kalėnai), Juras Rimaitis, Jurkšas Šimtingkas, Kilius Kirpšas (Meldiklaikiai) ir kt.

Mokykloje buvo mokoma lietuviškai. Tai patvirtina ir mokyklos inventoriaus sąrašas, kuriame pažymėtos net 5 lietuviškos mokyklinės knygos, kai tuo tarpu iš vokiškų knygų sąrašo figūruoja tik vienintelis Kvandto

giesmynas. Mokyklos inventorius buvo gana skurdus: 1 stalas, 4 suolai ir 1 lenta. Mokyklai priklausė nedidelis daržas; žemės ji neturėjo.

1838 m. Kalėnų mokyklos rajonas buvo padalytas pusiau. Oplankiai buvo priskirti prie Barzūnų, o kiti kaimai — prie Kalėnų.

Trečioji 1736 m. Vilkyškių parapijoje įsteigta mokykla buvo *Griežpelkiuose*. Matyt, ir šioje mokykloje buvo mokoma lietuviškai, nes inventoriaus sąrašuose figūruoja tik lietuviškos knygos — pamokslai, biblijos, katekizmai; nėra net ir vokiškojo Kvandto giesmyno.

Griežpelkių mokykloje XVIII a. dirbo amatininkai ir atitarnavę kareiviai. Pirmojo mokytojo pavardė buvo Martynas Hiršas, jį pakeitė kailiadirbys E. Hupfertas, o šį vėliau — graborius Mertinas Huhnas. 1770 m. šioje mokykloje buvo 70 mokinių. XIX a. mokyklos ir mokytojo būklė pagerėjo: prie mokyklos buvo priskirtas 37 margų ir 52 rykščių žemės sklypas. 1836 m. įsteigus mokyklą Šakiuose, nuo Griežpelkių mokyklinio rajono atkrito Šakiai, Nemeiliai ir Kregždėnai.

Sodėnų mokykla įsteigta 1752 m. Jos įsteigimo aktas¹⁷ — įdomus XVIII a. dokumentas, gana vaizdingai apibūdinąs ne tik tuometinę švietimo būklę, bet ir feodalinės visuomenės santykius:

«Sudarytas karališkame Obšteinų valsčiuje 1752 m. birželio mėn. 1 dieną.

Atsižvelgdama į tai, kad šio valsčiaus Sodėnų, Gilandviršių, Ginčaičių ir Nepertlaukio kaimai daug kartų prašė jiems duoti atskirą mokytoją («šulmistrą»), dėl ko jie daug kuo jau pasirūpino ir namą pastatyti norėjo. — Jo Karališkosios Didenybės Speciali bažnyčių ir mokyklų komisija apsvarstė ponui vyskupui paduotą prašymą su jo 1752 m. balandžio mėn. 17 d. rezoliucija ir nutarė pasiūlyti mokyklos bendruomenei priimti šį protokolą, išaiškinant, ką jie skiria savo mokytojo («šulmistro») išlaikymui.

Paaiškėjo, kad anksčiau paminėtų keturių kaimų valstiečiai Vilkyškių klebono Svernio akivaizdoje pasižadėjo:

Sodėnų ir Nepertlaukio kaimai savo mokytojui duoti po 1 margą apsėtos ir aptvertos žemės. Gilandviršių ir Ginčaičių kaimai taip pat prisideda: pirmasis duoda 2 vežimus šieno, o antrasis 1 vežimą šieno ir 1 vežimą šiaudų.

Paprastą grūdų duoklę minėtų kaimų gyventojai supila šia tvarka: dešimtis Gilandviršių valstiečių supila 3 šėpelius ir 12 mačių rugių ir 2 šėpelius miežių; dešimtis Sodėnų valstiečių supila 3 šėpelius ir 12 mačių rugių ir 2 šėpelius miežių; aštuoni Nepertlaukio valstiečiai — 3 šėpelius ir 19 mačių rugių ir 1¼ šėpelio miežių; Ginčaičių kaimo bendruomenė — 1 šėpelį ir 19 mačių rugių ir 12 mačių miežių. Taigi iš viso mokytojas gauna 12 šėpelių rugių ir 6 šėpelius miežių. Visų šių kaimų valstiečiai apsiima nupirkti mokytojui gyvenamąjį namą ir jį tinkamai įrengti; jie taip pat įsipareigoja aptverti mokyklos sklypą tvora...»

Karo metu 1757 m. mokykla sudegė, bet 1760 m. buvo vėl atstatyta. Tuo metu mokyklos buvo statomos medinės, daugiausia iš apvalių netašytų rąstų. Statybinės medžiagos išskirdavo valdžia, ją suvežti turėdavo patys gyventojai.

Mokinių skaičius Sodėnų mokykloje svyravo nuo 60 (1757 m.) iki 104 (1839 m.). Tik 1839 m., įsteigus mokyklą Gilandviršiuose, jų skaičius sumažėjo iki 49. Mokytojais čia dirbo daugiausia įvairūs amatininkai, kaip ir kitose to laiko kaimo mokyklose. Mokyklos inventoriuose buvo menkas — 1 stalas, 3 suolai, 1 pamokų katalogas. Buvo ir keletas mokyklinių knygų, daugiausia lietuviškų, iš kurių galima paminėti lietuvišką katekizmą ir du lietuviškus spausdintus «pamokslus apie latrą ant kryžiaus» ir kt.

Barzūnų kaimo mokykla buvo įsteigta 1754 m., Vartuliškių ir Barzūnų gyventojams atkakliai prašant. 1757 m. karo metu ji sudegė, bet vėliau buvo iš naujo atstatyta. 1770 m. joje mokinių buvo 80. Tai buvo daugiausia baudžiauninkų vaikai. Sprendžiant iš gyventojų sąrašų, Barzūnuose 1680 m. gyveno išimtinai lietuviai, pavyzdžiui, Liudukas Šaukštdėtaitis, Ensysis Šilimaitis, Bertulis Voperis, Nikelis Naujokas, Kristupas Gunaitis ir Ensysis

¹⁷ Aktą nurašė ir išvertė į lietuvių k. Bitėnų pradinės mokyklos vedėjas B. Cervinskas 1945 m.

Šaukštdėtaitis. Lietuviškos pavardės yra ir visų 14 Vartuliškių kaimo valstiečių, pavyzdžiui, Jonas Romikis, Vilensas Burblys, Kilius Ponelžentis, Juzas Dilbžentis, Kilius Ponelaitis, Stepas Tuncpreikšas ir kt. Tiek mokytojų personaline sudėtimi, tiek ir savo inventoriumi Barzūnų mokykla nesiskyrė nuo kitų tipiškų XVIII a. Rytų Prūsijos mokyklų: joje dirbo amatininkai, o jos inventorių sudarė religinio turinio knygos, giesmynai, katekizmai, pamokslai ir kt.

Vilkyškių parapijai priklausė ir senas Kerkutviečių kaimas, valstiečių, baudžiauninkų ir samdinių gyvenamas. 1708 m., siaučiant maro epidemijai, visi kaimo gyventojai išmirė. Nebuvę net kas juos palaidoja. Kai vėliau buvo tiesiamas kelias į plentą, darbininkai, kasdami žvyrą, užtiko maro kapus, kuriuose buvo surasti sėdinčių ir be tvarkos suvirtusių žmonių skeletai. XIX a. kaimas vėl išaugo, o 1830 m. čia buvo įsteigta *Kerkutviečių mokykla*, kurią lankė Palumpių ir Kerkutviečių kaimų vaikai.

Su Vilkyškių parapija ribojosi Ragainės parapija, kuriai priklausė dešiniajame Nemuno krante išsidėstęs Bitėnų kaimas. Šio kaimo vaikai lankė Ragainės mokyklą. Nors Bitėnų gyventojams ir nepatogu buvo kiekvieną kartą perkeldinėti vaikus per Nemuną, bet leisti į tolimą Vilkyškių mokyklą, į kurią reikėtų klampoti per miškus ir purvynus, buvo daug nepatogiau. Todėl 1736 m. lapkričio mėn. 16—17 d. mokyklų protokole Karališkoji bažnyčių ir mokyklų komisija konstatuoja, kad Bitėnų vaikai lanko Ragainės mokyklą ir kad tokia padėtis ir toliau pasilieka. Tačiau atkaklūs bitėniečių reikalavimai ilgainiui buvo patenkinti, ir XVIII a. pabaigoje Bitėnų kaimo jau veikė mokykla.

Bitėnai — sena lietuviška gyvenvietė. Gyventojų tautinė sudėtis čia nepasikeitė ir po maro epidemijos. Ši stichinė nelaimė Bitėnus mažiausiai tepalietė, nes, kaip pabrėžiama archyvinuose užrašuose, «čia buvęs sveikas oras». Iki XIX a. pabaigos Ragainės klebonas turėdavo bitėniečiams pamokslą sakyti lietuviškai. Jeigu kunigas prabildavęs vokiškai, jie išeidavę iš bažnyčios ir, susėdę į valtis, dainuodami lietuviškas dainas, grįždavę namo.

Nepakeliamai sunki valstiečiams buvo bažnytinių prievolių našta. Nepasitenkindami bažnytine «dešimtine», dvasininkai apkraudavo valstiečius įvairiomis privalomomis duoklėmis ir rinkliavomis. Pavyzdžiui, 1664 m. Vilkyškių parapijos Kerkutviečių kaimo valstiečiai lietuviai buvo apdėti varpų mokesčiu: kiekvienas «dūmas» turėjo sumokėti po 35 grašius, tuo tarpu vokiečiams buvo padaryta išimtis: jie aukojo pagal išgales.

Dvasininkai kontroliavo ne tik mokytojų darbą, bet ir valstiečių asmeninį gyvenimą. Atiduodami visą laiką ir jėgas dvarui, valstiečiai baudžiauninkai savo darbus atlikdavo naktimis arba sekmadieniais, bet už darbą sekmadieniais vėl būdavo bažnyčios baudžiami. Antai, 1667 m. Kerkutviečių kaimo valstiečius Romikį ir Endrikžentį pastorius nubaudė po 2 markes ir 48 šilingus už tai, kad jie sekmadienį per pamokslą merkė linus. Už tokį pat «nusikaltimą» 1621 m. buvo nubaustas 58 šilingais ir Jurgelis Gitkus iš Kamščių. 1666 m. Kalėnų kaimo valstietis Kusgalvis sumokėjo bažnyčiai 10 markių baudos, «nes jis savo tėvą, kuris nebuvo prie «dievo stalo» buvęs, sąmoningai ir savivališkai kapinėse palaidojo». O 1668 m. «būras» Kilius Jonušys, nenorėjęs padengti bažnyčios skolų, privalėjo sumokėti 40 markių «atgailos mokesčio». Daugelis valstiečių buvo baudžiami už laukų arimą, šieno vežimą ir kitus darbus pamaldų metu¹⁸.

Miesto mokyklos. Vykdamas mokyklų įstatymą «Principia regulativa», Prūsijos miestuose buvo steigiamos aukštesniojo tipo miestų mokyklos, kuriuose buvo dėstoma ne tik kalbos, bet ir įvairūs realiniai dalykai. Šių

¹⁸ Iš Vilkyškių bažnyčios archyvinės medžiagos.

mokyklų auklėtiniai buvo parengiami stoti į universitetą. Miestų mokyklos veikė Gumbinėje, Klaipėdoje, Įsrutyje, Vėluvoje ir Tilžėje.

Naujos mokyklos išaugo daugiausia bažnytinių mokyklų pagrindu, paveldėdamos ir šioms mokykloms skirtas žemes. Žinių apie mokyklų atsiradimą Klaipėdos mieste pateikia J. Sembritzkis¹⁹, pabrėždamas, kad po reformacijos Klaipėdoje buvo rektoriaus vadovaujama bažnytinė mokykla. Miesto lotyniškoji mokykla, iš kurios išaugo gimnazija (dabartinės Klaipėdos II vidurinės mokyklos teritorijoje. — V. N.), buvo įsteigta žymiai vėliau. Tai galima spręsti iš to, kad ji neturėjo savo žemės sklypo.

Mokyklų ir bažnyčių, mokytojų ir dvasininkų išlaikymui iš miesto gyventojų buvo renkamas tam tikras mokestis: parduodant įvairias prekes, nuo kiekvienos markės buvo atskaitomas vienas pfenigis.

J. Sembritzkio duomenimis, bažnytinė lietuvių mokykla Klaipėdoje buvo įsteigta tuoj įvedus reformaciją. Ji veikė prie lietuvių bažnyčios, stovėjusios senamiestyje, netoli Dangės upės. Pirmaisiais jos precentoriais buvo Bernardas Grunau ir Valentinas Dachas.

Valentinas Dachas, dirbęs lietuvių mokykloje 1671—1685 m., buvo žinomo klaipėdiečio poeto Simono Dacho (1605—1659) giminaitis. Poeto tėvas, gerai mokėjęs lietuviškai, tarnavo vertėju Klaipėdos pilyje. Vertėju buvo ir jo sūnus Johanas, precentoriaus Valentino Dacho tėvas.

XVIII a. pradžioje Klaipėdos miesto mokykloje, arba didžiojoje mokykloje, dirbo trys mokytojai — rektorius, kantorius ir vargonininkas. Pastatytas 1706 m. bažnyčią, šalia jos naujame name buvo patalpinta ir mokykla, kurioje buvo jau keturi mokytojai. Be to, mieste veikė dvi elementarinės mokyklos, kuriose buvo mokoma skaityti, rašyti ir skaičiuoti. XVIII a. viduryje miesto mokykla, vadovaujama rektoriaus Kapustos, visiškai sumenkėjo: pašlijo drausmė, tvarka, nebebuvo vedami mokinių sąrašai. 1781 m. Klaipėdos lotyniškajai mokyklai buvo pastatyti nauji namai, kurių frontinių durų viršuje buvo įrašyta: «SCHOLA MEMELENNIS ope Dei Trinitus Maximi tandem extracta Anno 1781. Per varias casus per tot discrimina rerum». Tačiau apie šią mokyklą nieko daugiau nežinoma, nes 1854 m. ją sunaikino gaisras.

Baigę lotyniškąją mokyklą, jaunuoliai galėdavo stoti į universitetą. Tokia paskirtis buvo ir Klaipėdos lotyniškiosios mokyklos. Bet ilgainiui mokykla prarado ankstesnį profilį. Prekybos ir pramonės vystymasis iškėlė naujus uždavinius ir švietimui. 1799 m. lotyniškoji mokykla buvo perorganizuota į miestiečių mokyklą ir įgijo realinę kryptį.

Iki 1799 m. Klaipėdos lotyniškoje mokykloje buvo įsigalėjęs keistas paprotys — *circuit*; kasmet Martyno ir Gregorijaus dienomis mokiniai, giedodami giesmes, lankydavo miesto gyventojus ir rinkdavo iš jų dovanas, kurios daugiausia atitekdavo kantoriumi. Vėliau patys gyventojai darydavo mokyklos reikalams rinkliavas. Ilgiau išliko paprotys deklamuoti žmonėms trumpus eiliuotus posakius: sekmadieniais ir švenčių dienomis mokiniai lankydavosi pas turtingus ir labdaringus piliečius, sakydami jiems eiliuotus posakius. Už tai į jų dėžutes buvo metami pinigai, kuriuos paprastai pasiimdavo kantorius.

XVIII a. pabaigoje mieste buvo trys elementarinės mokyklos: vokiečių miesto mokykla, pavadinta mergaičių mokykla, arba konrektoratu, nes ją lankė daugiausia mergaitės, Fridricho vardo mokykla ir naujamiesčio mokykla. Visi trys mokytojai, dirbusieji elementarinėse mokyklose, negaudavo pastovaus atlyginimo: jie gyveno iš įvairių mokyklinių rinkliavų ir aukų.

¹⁹ J. Sembritzki, Geschichte der Königlich—Preussischen See-und Handelstadt Memel, 179, 283, Memel, 1926.

Išleidus privalomojo mokymo įstatymą, pradėta daugiau rūpintis mokyklų ir mokytojų reikalais. Tačiau mokyklų statyba iš pradžių buvo vykdoma daugiausia gyventojų jėgomis. Mokykloms statyti tebedavo skiriamos pašalpos. Pavyzdžiui, po 16 dolerių pašalpos gavo Klaipėdos apskrities Trušelių, Dobilų, Jakšų, Sudmantų, Budelkiemių, Kiškių ir Smeltės mokyklos.

Mokymo turinys, knygos. Jei XVII—XVIII a. Rytų Prūsijoje mokytojais buvo skiriami daugiausia menko išsilavinimo žmonės, kurių pagrindinis pragyvenimo šaltinis buvo įvairūs amatai, galima suprasti, koks buvo tų laikų mokymo turinys bei metodai. Tuometinę mokyklą taikliai apibūdina kad ir šis 1750 m. vieno dailininko sukurtas paveikslas, vaizduojąs mokytojo kambarį, o tuo pačiu ir mokyklos klasę. Prie dviejų ilgų stalų sėdi mokiniai: berniukai — iš vienos, mergaitės — iš kitos pusės. Matyt, jie sėdi nedrausmingai, nes vienas jų lenda po stalu, o kitas siekia prieš jį sėdinčios mergaitės plaukų. Mokytojas, užsidėjęs didelius akinius, siuva kelnes, šalia jo murkso katinas, po suolu šeiminkauja vištos, kambario kampe linksmai sukiniėjasi antys. Mokytojui iš dešinės stovi berniukas ir skaito, o iš kairės kitas berniukas klūpo ant žirnių. Kitoje kambario pusėje užia mokytojo šeima; jauniausias jo vaikas verkia lopšyje. Jokių mokslo priemonių kambaryje nematyti — ant stalo guli tik žirklės, rykštė ir kapšiuokas tabako.

Mokyklą pradėdavo lankyti 6—7 metų vaikai. Darbas joje vykdavo nuo rudens iki pavasario, nuo Martyno dienos iki velykų. Mokymo metodai buvo primityvūs, o paskatinimo ir drausminimo priemonės gana šurkščios. Nedrausmingi mokiniai būdavo plakami rykštėmis, ant kaklo jiems kabina-mos «asilos lentos».

Negalėdami pragyventi iš mokymo darbo, mokytojai, kaip minėta, ir ūkininkaudavo: ardavo, sėdavo savo lauką, piaudavo šieną, šerdavo gyvulius, važinėdavo į turgų. Tokiais atvejais mokytoją pavaduodavo jo žmona, dažniausiai paprasta valstietė, kuri, neturėdama jokio supratimo apie mokslą, pasitenkindavo vien mokinių priežiūra.

Pagrindinis mokomasis dalykas buvo tikyba, ir todėl mokykla iki tam tikro laipsnio turėjo mokiniams atlikti bažnyčios funkcijas. Prūsijos valdovai, pavesdami mokymo kontrolę dvasininkams, turėjo tikslą paruošti religingus ir paklusnius piliečius. Nors per savaitę vaikai buvo mokomi 36 valandas, bet skaitymui, rašymui ir skaičiavimui iki XVIII a. pradžios buvo skiriama tik 2 valandos. Apie vaikų ruošimą praktinei veiklai negalėjo būti ir kalbos. Prie bažnyčių veikiančiose valstiečių mokyklose apie skaičiavimą vaikai negaudavo jokio supratimo, todėl nenuostabu, kad tokią mokyklą baigę mokiniai negalėjo suprasti, kad iš 8 atėmus 4 lieka 4, arba 2 kartus po 4 yra 8, arba kad 4 kartus po 4 yra 16. 1624 m. Ventėje pradėjo mokytojauti studijavęs mokytojas Lėmanas, kuris šventadieniais sakydavęs pamokslus, o šokiadieniais mokęs vaikus katekizmo. Kada io mokinius pamėgino egzaminuoti kunigas Bėmanas, pasirodė, jog vaikai nežinoję net to, kada švenčiamos kalėdos, velykos, sekminės.

Apie mokytojų darbą žinių galima rasti mokyklų kronikose, kurių keletą ištraukų 1936 m. išspausdino «Lietuviška Ceitunga». Jos gana vaizdingai apibūdina Rytų Prūsijos XIX a. mokyklų mokymo turinį ir metodus.

«...Ypač siuvėjai buvo nužiūrėję ant mokytojų užsiėmimų. Interesingas atsitikimas randasi Leitgirių mokyklos kronikoje. Toj kronikoj randasi aprašyta apie nekūrį šulmeisterį Schimanzig, kuris minėtoje mokykloje nuo 1806 iki 1811 m. mokytojavo.

...Suilokams esant mokykloje, jis šalutinėj stuboj siuvo drabužius. Keletą kartų dienų jis įėjo į klasę ir apklausinėjo vaikus. Jis siuvėjo darbą dirbo net su kelių gizelių pagalba. Siems kieme (kaime) siuvant, jis nuėjo jų darbą apžiūrėti, sukirpo audeklą drabužiams ir tai atlikęs vėl įėjo į mokyklą pas šuilokus. ...Pakalnės mokykloj apie 1870 m. mokytojavo Wiesenbergs, buvęs kartu ir staliorius. Suilokams mokykloj atliekant mokyklos darbus, jis šalutinėj stuboj dirbęs grabus»²⁰.

²⁰ Lietuviška Ceitunga, Klaipėda (1936).

Petrelių mokykloje (Šilutės apskr.) nuo 1771 m. mokytojavo Erdmonas Lekšas. Mokyklos kronika sako, kad jis per visą savo tarnybos laiką turėjęs 58 mokinius. Kadangi jis buvęs labai gabus ir stropus mokytojas, tai 40 mokinių išmokęs gerai skaityti, o 4, be to, dar gerai rašyti.

Pirmosios mokyklinės knygos buvo M. Mažvydo, B. Vilento ir J. Bretkūno raštai, kurie pasirodė tuo metu, kai buvo įsteigtos pirmosios bažnytinės mokyklos. Tuo būdu, jie suvaidino svarbų vaidmenį Prūsijos lietuvių švietimo istorijoje. M. Mažvydo «Katekizmo» elementorius buvo pirmasis vadovėlis, iš kurio mokėsi savo gimtąja kalba skaityti mokiniai Rusnės, Verdainės, Ragainės, Priekulės, Tilžės, Kaukėnų, Vilkyškių, Viešvilės, Lazdynų ir kitose bažnytinėse mokyklose.

Liuteronų bažnyčia, siekdama idėjiškai pavergti liaudį ir lietuvius suvokietinti, nesirūpino lietuviškų raštų kalbos grynumu. Antra vertus, ta aplinkybė, kad XVII a. Rytų Prūsijos rytuose gyventojai daugiausia kalbėjo lietuviškai, priverstė mokyti lietuvių kalbos ir dvasininkus, todėl tuo metu pasirodo daug lietuviškų giesmynų ir biblijos vertimų. Juos, Prūsijos valdžios kontroliuojami, sudarė mokantieji lietuvių kalbą dvasininkai. Kai kurie jų, kaip, pavyzdžiui, Encūnų klebonas Sapūnas, bandė parašyti ir trumpą lietuvių kalbos vadovėlį.

Po 1721 m. dvasininkai, siekdami išlaikyti savo pozicijas lietuvių gyvenamuose rajonuose, pradėjo dar labiau rūpintis lietuviškų bažnytinių knygų leidimu. Šioje veikloje aktyviai dalyvavo G. Ostermejeris, K. G. Milkus, S. Šusteris, F. U. Glazeris, Ad. Šimelpenigis, F. V. Hackas ir daugelis kitų. Kai kurie jų, išsivadavę iš siaurų konfesinių-religinių rėmų, padarė reikšmingą įnašą į lietuvių kultūros istoriją. 1653 m. išėjo D. Kleino pirmoji lietuvių kalbos gramatika («Grammatica Litvanica»), 1791 m. pasirodė G. Ostermejerio «Nauja lietuvių kalbos gramatika», 1800 m. Palkalnio mokytojas Kr. Milkus parašė «Lietuvių kalbos gramatikos pradmenis». Svarbią pažintinę reikšmę literatūros istorijoje turi Žilių parapijinės mokyklos mokytojo Ad. Šimelpenigio eiliuoti laišakai, eilėraščiai, epigramos, J. Šulco ir Povilo Ruigio literatūriniai darbai.

Tačiau šios knygos buvo skirtos beveik išimtinai mokytojams ir dvasininkams, norintiems išmokyti lietuvių kalbos. Tuo tarpu mokyklų svarbiausios knygos XVIII a. buvo katekizmai, giesmynai, biblija, Rambacho «Išganymo davadas», M. Liuterio «Mažasis katekizmas», Hoferio «Dangaus kelias», Spenerio «Katekizmo išguldymas». Kai kurie kunigai patys paruošdavo mokykloms katekizmo «išguldymus». Bažnytinėse mokyklose dar buvo praktikuojami biblijos sakiniai, maldelės, psalmės ir giesmių skyreliai. Tačiau ir minėtų knygų mokykloms dažnai trūkdavo. Jų kartais neturėdavo net kunigai ir mokytojai. Krašto valdovai, siekdami politinių tikslų, kartais patys įsakydavo platinti bažnytines knygas valstiečių tarpe. 1739 m. Prūsijos karalius padovanojo Klaipėdos amtmonijos valstiečių mokykloms 60 lietuviškų biblijų.

Mokyklos buvo konsistorijos priežiūroje, tačiau ji rūpindavosi vien miesto mokyklomis, o kaimo mokyklas palikdavo vietos kunigų globai. Stropesni kunigai kontroliuodavo jiems pavestas mokyklas, bet daugelis jas palikdavo likimo valiai. Buvo ir tokių kunigų, kurie, kaip kad 1712 m. rašė konsistorijai vyskupas Krečius, 40 metų kunigaudami, net patys neturėjo biblijos ir pasitenkindavo tik postilemis.

Esant tokiai švietimo sistemai, Klaipėdos krašte XVII—XVIII a. raštingų žmonių buvo nedaug. Yra žinoma, kad daugelyje kaimų, išskyrus kunigų ir mokytojų, niekas nemokėjęs skaityti, neišskiriant ir kunigo vaikų. 1780 m. Klaipėdos krašto Sendvario amtmonijoje iš 18 seniūnų (šaltyšių) tik vienas

Engelinas iš Nidos temokėjęs pasirašyti algų lape, o kiti tik kryželius piešdavo²¹.

Daugiau švietimo reikalais, žinoma, siekdamas politinių ir religinių tikslų, rūpinosi Fridrichas Vilhelmas I. 1714 m. jis pats atvyko į lietuviškąsias savo valstybės žemes ir įsitikino, kad dauguma jo pavaldinių turi labai menką supratimą apie tikėjimo dalykus ir kad jie esą «paskendę sunkiose nuodėmėse». Todėl buvo įsakyta tėvams rūpintis savo vaikų dvasios reikalais, o kunigams — šventadieniais mokyti suaugusius valstiečius poterių ir juos egzaminuoti iš katekizmo.

Įsakymas klausinėti suaugusius poterių nebuvo naujas. Jau XVII a. pradžioje kunigai reikalavė, kad valstiečiai laikytų savotiškus bažnytinius egzaminus. Yra žinoma, kad Ragainės amtmonijos valstiečiai, pasipiktinę tokiu savo kunigų reikalavimu, kreipėsi į savo valdovą su tokiu skundu:

«Jau mūsų protėviai nuo neatmenamų laikų šioje žemėje gyveno ir, savo darbą atlikę, valdininkams ir kunigams, kaip ir mes dabar, savo pareigas įvykdę, nebebuvo kitais reikalais apsunkinti, tačiau dabar mūsų kunigai išsigalvojo įvesti labai kenksmingą ir visiškai nepakeliamą naujieną, norėdami priversti mus ne tik šventadienį eiti du kartus į bažnyčia, bet dar atvykti ir poterių klausinėjimui. . . Ši negirdėta naujiena trukdo mums dirvas įdirbti. . . Prašome jūsų šviesybės šį dalyką arba visai panaikinti, arba pakeisti. . . , kad visi turėtų vienokią naštą, kad ėjimas į bažnyčią ir poterių mokymas būtų paskirstytas pagal turimos žemės plotą ir kad vargingasis nebūtų vienodai apsunkinamas su turtinguoju. . .»²²

Siame skunde išryškėja ir kai kurie valstiečių socialinio sąmonėjimo pradai.

Suprantama, kad suaugusius valstiečius priversti dažnai lankyti bažnyčią ir laikyti bažnytinius egzaminus ne visuomet pavykdavo, todėl kartais buvo ieškoma kompromisinių kelių. Fridrichas I įsakė parinkti iš kiekvieno kaimo po 1—2 vaikus, aprūpinti juos maistu ir pasiųsti visai žiemai į bažnytines mokyklas. Šiose mokyklose jie turėdavo mokyti tol, kol išmokdavo skaityti ir atmintinai atsakinėti katekizmą, kad vėliau, grįžę į savo kaimus, galėtų išmokyti suaugusius žmones poterių. Kraupiškio parapijoje šis įsakymas buvo vykdomas tokiu būdu. Kas aštuonios savaitės iš eilės du didesnio kaimo valstiečiai savo lėšomis išlaikydavo bažnytinėje mokykloje du vaikus. Kiekvieną šeštadienį juos parsiveždavo namo, o pirmadienį vėl nuveždavo į mokyklą. Mokytojui buvo duodami maisto produktai, ir vaikai valgydavo iš bendro katilo.

Mokytojai (precentoriai), vykdydami valdovo įsakymą, turėdavo nuo užgavėnių iki Martyno dienos kasdien lankyti popietines pamaldas ir klausinėti žmones katekizmo. Baudžiauninkų vaikai mokyklą galėdavo lankyti tik vakarais, atlikę baudžiavinės dienos darbus. Tuo laiku jie jau neberasdavo mokykloje mokytojo, todėl ir nustodavo mokyklą lanke. Mokykla be mokinių likviduodavosi. Pavyzdžiui, kunigas Sperberis, išbuvęs Vilkyškiuose 10 metų bažnytiniu mokytoju, nedirbo nė vienos dienos mokykloje, nes į ją niekuomet neateidavo mokinių.

1737 m. paskelbtas įstatymas «Principia regulativa» reikalavo vaikus mokyti ne tik taisybos dalykų, bet ir skaityti, rašyti bei skaičiuoti. Pamokų per savaitę būdavo 36 — po 7 pamokas mokiniai turėdavo pirmadieniais, antradieniais, ketvirtadieniais ir penktadieniais, ir po 4 — trečiadieniais ir šeštadieniais.

1739 m. buvo išleistas įsakymas, įpareigojantis lietuvių mokyklose dėstyti ir vokiečių kalbą, «kad lietuviai prie šios kalbos būtų iš jaunystės pratinami ir galėtų iš vokiečių pamokslų ir knygų pasimokyti».

²¹ J. Sembritzki, Geschichte der Kreises Memel, 118, Memel, 1918.

²² A. Rogge, Der preussische Litauer des XVI und XVII Jahrhunderts, 2, 3, Königsberg, 1872.

XVIII a. viduryje buvo atidaryta daug naujų kaimo mokyklų lietuvių ir vokiečių dėstomąja kalba. Prie Karaliaučiaus universiteto ir Halės mokytojų seminarijos veikė specialūs lietuvių kalbos seminarai, kuriuose buvo rengiami pastoriai Rytų Prūsijos lietuviškoms parapijoms.

Prūsijos monarchų kultūrinių priemonių tikslas buvo suvokietinti lietuvius. Bažnyčia, mokykla, lietuviški religiniai raštai skiepijo atsidavimą feodalinei santvarkai, paklusnumą karaliui ir pagarbą vokiškajai kultūrai.

Siam tikslui siekti buvo parenkamos ir atitinkamos darbo formos. Ne tik mokykloje, bet ir už jos ribų būdavo organizuojamos valdovų garbinimo šventės. Tai rodo, pavyzdžiui, viename Karaliaučiaus Karališkosios bibliotekos rinkinių tome, kurio viršelyje pažymėti 1756 m., išspausdintas Klaipėdos mokyklos mokinių 9 veiksmų vaidinimas su prologu, skirtas karaliaus vainikavimo dienai. Šeštasis veiksmas baigiasi lietuviška daina, susidedančia iš 4 posmų. Po šio vaidinimo buvo suorganizuota iškilminga eisena. Mokiniai, apsirengę artistų drabužiais, dainuodami pražygiavo nuo vyskupo rūmų iki tvirtovės ir atgal. Eisenos priešakyje žygiavo seržantas su kareiviais, o užpakalyje — karininkas su grenadierių būriu²³. Aišku, kad į šią eisena buvo suvaromi mokiniai lietuviai, nes tik jie galėjo dainuoti lietuvišką dainą, sukurta, tur būt, kurio nors provokiškos orientacijos mokytojo.

Tokiu būdu, mokiniams jų gimtąja kalba buvo atkakliai skiepijamas nuolankumas ir paklusnumas valdžiai. Prūsijos kariškai-biurokratinei valstybei, kurioje po Trisdešimties metų karo (1616—1648) «viešpatavo lazda ir botagas»²⁴, buvo būdingi prievartos ir smurto metodai, kurie ryškiai atsispindėjo visose jos gyvenimo srityse, taip pat ir švietimo sistemoje.

²³ J. Sembritzki, Geschichte der Königlich—Preussischen See- und Handelstadt Memel, 186.

²⁴ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, 15, 463, Москва, 1938.

PIEŠIMO MOKYKLA VILNIUJE 1866—1915 METAIS

SI. BUDRYS, V. BUDRIENĖ

XIX a. antrosios pusės ir XX a. pirmojo dešimtmečio Lietuvos meniniame gyvenime reikšmingą vaidmenį atliko Vilniaus Piešimo mokykla. Po 1831 m. sukilimo, carinei valdžiai uždarius Vilniaus universitetą ir likvidavus prie jo Dailės mokyklą, kaip atskirą to universiteto fakultetą, ilgam laikui nutrūko dailės vystymasis Lietuvoje, nes kitos dailės mokyklos Lietuvoje nebuvo. Nepaisant to, nemaža lietuvių dailininkų studijavo Peterburge ir Maskvoje. Tačiau jauniems dailininkams pasiruošti stoti į aukštąsias meno mokyklas buvo būtina reikalinga dailės mokykla. Apie tai rašė ir tokios mokyklos įsteigimo iniciatorius I. P. Trutniovas¹.

1866 m. gruodžio 6 (19) d. Vilniuje buvo atidaryta piešimo mokykla. Ji veikė demokratiniiais pagrindais, mokslas joje buvo nemokamas. Į mokyklą buvo priimami tiek vyrai, tiek moterys, nepriklausomai nuo jų tautybės, kilmės ir socialinės padėties. Mokinių tarpe sutinkame valstiečių ir dvarininkų, pirklių ir amatininkų, miestiečių ir dvasininkijos atstovų. Vilniaus Piešimo mokykloje kasmet mokėsi po šimtą mokinių. Čia pradėjo pirmuosius savo kūrybinius žingsnius nemaža lietuvių dailininkų: B. ir J. Balzukevičiai, T. Daugirdas, Vl. Didžiokas, K. Gorskis, R. Jakimavičius, V. Kairiūkštis, P. Riomeris, J. Zikaras ir kt. Čia taip pat mokėsi baltarusių, lenkų, rusų, žydų ir kt. tautybių dailininkai. Mokyklos įkūrėjas, organizatorius ir nepakeičiamas jos vadovas 45 metus buvo Ivanas Petrovičius Trutniovas.

I. P. Trutniovas (1827—1912) gimė Rusijoje, valstiečių šeimoje. Anksti pasireiškė dideli jo polinkiai dailei. Mokydamasis Peterburgo Dailės akademijoje, jis gavo kelis sidabro ir aukso medalius. 1855 m. I. P. Trutniovas už paveikslą «Valstietis laimina savo sūnų į kariuomenę» buvo apdovanotas aukso medaliu, vadinamu «Už ekspresiją». Toks aukštas apdovanojimas buvo duodamas retais atvejais, už ypatingus, gambiausių mokinių darbus. Jau akademijos meto kūrinyje — «Religinė procesija kaime» (1856) — dailininkas tvirtai stojo į realizmo kelią, kurį pradėjo rusų dailėje A. A. Ivanovas ir P. A. Fedotovas ir kurio idėjinis pagrindas buvo Černyševskio estetika. Kai kurie rusų dailės istorikai I. P. Trutniovo kūrybą priskyrė prie «peredvižnikų», iškeldami jį šalia tokių įžymių dailininkų realistų, kaip V. G. Makovskis, I. N. Kramskojus, N. N. Ge ir kt. Daugelis minimo laikotarpio I. P. Trutniovo darbų buvo buitinio žanro («Sužeistas kareivis», «Gūžinėjimas», «Prancūzų vargai Rusijoje 1812 metais»).

Už savo konkursinį Akademijos baigimo proga nupieštą paveikslą «Rugpiučio 1 d. vandens šventinimas» (Rusijos krikštas. — *Aut.*) I. P. Trutniovas buvo apdovanotas Didžiuoju arba I laipsnio aukso medaliu (1858) ir jam buvo suteikta šešerių metų valstybinė komandiruotė po užsienio šalis (vadinamoji pensionierystė).

¹ LCVIA, I, 789, a. 11, b. 44—I, I, I (1892).